

L'observació visual en l'estudi de l'ús de l'espai públic L'experiència de l'enfocament de gènere en tres places de Sant Cugat del Vallès

Alba Caballé i Rivera

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia.
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: maig 1995
Data d'acceptació: juliol 1995

Resum

Aquest article avalua un treball (realitzat al juliol de 1994) sobre l'ús de l'espai a tres places de Sant Cugat del Vallès. L'experiència, a més de servir d'introducció i pràctica de l'observació visual com a eina per analitzar l'ús de l'espai públic, pretenia analitzar possibles especificitats espacials, temporals, demogràfiques, socials, o de gènere en la utilització d'aquest espai. Aquest últim factor fou abordat de manera especial. Els resultats del treball evidencien, però, que malgrat que tots els factors mencionats són importants a l'hora de definir l'ús de l'espai, si es vol aprofundir en aspectes de gènere, és important l'ús d'altres tècniques qualitatives (entrevistes en profunditat, qüestionaris) que ni invaliden ni suplantent la utilització de l'observació visual.

Paraules clau: observació visual, espai públic, gènere.

Resumen. La observación visual en el estudio del uso del espacio público. La experiencia del enfoque de género en tres plazas de Sant Cugat del Vallès

Este artículo evalúa un trabajo (realizado en julio de 1994) sobre el uso del espacio en tres plazas de Sant Cugat del Vallès. La experiencia, además de servir de introducción y práctica de la observación como herramienta para analizar el uso de los espacios públicos, pretendía investigar posibles especificidades espaciales, temporales, demográficas, sociales o de género en el uso de dicho espacio. Se hizo especial referencia al estudio de este último factor. Sin embargo, los resultados del trabajo muestran que todos los factores participan en la estructuración del uso del espacio, aunque a fin de profundizar en aspectos de género es importante recurrir a otras técnicas cualitativas (entrevistas en profundidad, cuestionarios) que ni invalidan ni suplantant el uso de la observación visual.

Palabras clave: observación visual, espacio público, género.

Resumé. L'observation visuelle dans l'étude de l'usage de l'espace public. L'expérience du point de vue du genre à trois places de Sant Cugat del Vallès (Barcelone)

Cet article évalue un travail (effectué en Juillet 1994) sur l'usage de l'espace de trois places de Sant Cugat del Vallès (aire de Barcelone). L'expérience, à la fois que utile comme introduction et pratique de l'observation visuelle pour analyser l'usage de l'espace public, envisage d'analyser les possibles spécificités spatiales, temporales, démographiques, sociales ou de genre dans l'usage de cet espace. Bien que le dernier de ces facteurs fut traité en pro-

fondité, les résultats du travail montrent que tous les facteurs sont importants dans la définition de l'usage de l'espace. Toutefois, si on veut approfondir la question du genre, c'est nécessaire l'utilisation d'autres techniques qualitatives (entrevues en profondeur, questionnaires), quoique ils ne invalident pas l'utilité de l'observation visuelle.

Mots-clés: observation visuelle, espace public, genre.

Abstract. *Visual observation in the study of public space use. The experience of the gender view in three squares of Sant Cugat del Vallès (Barcelone)*

This paper evaluates a fieldwork exercise which introduced a postgraduate student to observation as a qualitative method of analysing the use of public space. The exercise involved investigating whether or not there is any spatial, temporal, demographic, social or gender specificity in the use of this kind of public space, and was undertaken in three squares in Sant Cugat del Vallès in April 1994. Special attention was paid to the study of gender differences. Overall results showed that all these characteristics have an influence on the use of space. However, gender issues would involve complementing observation methodology with other qualitative methods, such as in-depth interviews or questionnaires, but that these neither invalidate nor replace observation analysis.

Key words: visual observation, public space, gender.

Sumari

Objectius de l'exercici	Resultats de l'exercici
Preparació de l'exercici	Valoració de la tècnica d'observació visual
L'exercici: l'ús de l'espai a les tres places	Bibliografia

Objectius de l'exercici

Aquest treball pretén explicar i avaluar una experiència realitzada com a treball de curs dins de l'assignatura de Geografia i Gènere de tercer cicle de la Universitat Autònoma de Barcelona. En ell s'utilitzà l'observació visual en espais públics (tres places) com a eina per a la recollida sistemàtica de dades sobre la utilització diferent entre homes i dones d'aquest tipus de zones.

L'experiència pràctica pretenia, doncs, *utilitzar i avaluar* la tècnica de l'observació visual en la recopilació de dades sobre diversos aspectes de l'ús de l'espai (quin sexe, quines edats, a quines hores, què fan, durant quant de temps, etc.) d'un tipus d'espai públic concret (les places). Més concretament, es volia esbrinar si la *variable gènere* tenia un pes especialment diferenciat en l'estructuració dels diferents usos de l'espai a través del temps, les persones, les edats i les activitats. Es continuava una línia de recerca des de la geografia del gènere recentment oberta (Drooghever, 1994) vers un altre segment de la realitat fins ara poc o gens investigat per les diferents disciplines acadèmiques que, en canvi pot aportar nova informació sobre la plasmació de les normes socials a la diversa i complexa vida diària i del món de les relacions socials, com també la seva

plasmació en l'espai. No hem d'oblidar que nombrosos estudis (postmodernistes), dels quals es nodreix la geografia del gènere, suggereixen que la realitat no es pot comprendre a través de teories generalitzadores ni limitant les anàlisis als temes d'investigació tradicionals, a causa de la seva complexitat, la seva diversitat i el seu desordre (Jackson, 1992).

Preparació de l'exercici

La preparació a nivell metodològic de l'exercici té una experiència prèvia similar en el transcurs del IV Curs Intensiu Erasmus de Geografia i Gènere, en el qual els participants observaren l'ús de l'espai a diferents places d'Atenes (Caballé i Morales, 1995). El treball de Drooglever (1994) i Karsten (1994) sobre la utilització dels espais públics en un parc d'Amsterdam i en diferents pubs respectivament (ponències del mencionat curs), foren també alhora ajuda i punt de partida per a la realització de la pràctica que seguidament exposem.

Les lectures i les experiències preliminars foren, doncs, crucials a l'hora de preparar i organitzar el treball de camp, que es realitzà en zones conegudes per l'observador (Sant Cugat del Vallès). En cas que no hagués estat així, s'hauria fet indispensable la realització d'una breu introducció a la realitat social i econòmica de la població (en general) i de les places (en concret) subjectes a estudi.

L'estudi es realitzà, doncs, seguint un esquema (vegeu la taula 1) que procurà la sistematització en la recol·lecció de les dades, a fi de poder treballar posteriorment amb elles de manera ordenada i coherent. *Mirar* —i distreure's— és una tasca fàcil, mentre que *veure, observar* i *treballar* en base a la informació obtinguda no ho és tant.

Un cop definides les àrees d'estudi i l'estructuració de l'observació, es configurà una taula sobre la qual es van tabular i recollir les dades. Es van elaborar, així, un total de nou taules, tres per cada plaça en els tres horaris. En la taula 3 s'han recollit els diferents horaris i dies en què aquestes es van realitzar. Hagués estat interessant fer observacions durant el cap de setmana i en diferents èpoques de l'any, però, per raons de temps i pels propis objectius de l'estudi, en la realització del qual interessava més practicar la tècnica que no pas obtenir resultats de validesa empírica, es va desestimar.

L'exercici: l'ús de l'espai a les tres places

L'exercici, tal com s'havia fet en el transcurs del IV Curs Intensiu Erasmus de Geografia i Gènere (Atenes, abril de 1994), es va dissenyar per tal de ressaltar les condicions sota les quals les persones utilitzen els diferents espais i, en concret, es dedicava una atenció especial als possibles condicionants de gènere, com s'observa a la taula 2, no només es recullen les dades del que es fa en les places, en quina hora i per quantes persones de determinada edat, sinó que també es pot conèixer si aquests són homes o dones.

Les places escollides, observades durant la setmana de l'onze al quinze de juliol de 1994, foren la plaça del Coll, la plaça Octavià i la plaça del Racó

Taula 1. Esquema a seguir en l'observació visual sobre l'ús de l'espai.

1. Elecció de les àrees a analitzar i primera visita de contacte. Es procurarà que les tres places siguin en zones i barris diferents (zona residencial, zona comercial, zona d'oci, zona de pas, etc.). Recopilació de les primeres dades en referència al tipus de plaça. Fer un esquema de la mateixa incloent el mobiliari, les diferents zones, els establiments adjacents, zones ajardinades, tipus de circulació, etc.

2. Visitar las tres places escollides i realitzar la recol·lecció de dades. Aquesta es farà en tres períodes horaris diferents significatius (aquests poden no coincidir en les places) d'una hora i mitja a dues hores cada una.

3. Omplir la taula 1 a cada una de les places i a cada un dels horaris. Prestar molta atenció. Passar d'una observació amb un camp de visió àmplia a la identificació dels diferents tipus de persones observades. Fer un seguiment total de totes (si són poques) o d'algunes d'elles. Deixar l'escenari un cop haguem recopilat la informació assimilable. Un cop fora del camp, reflexionar sobre l'observat i agregar més comentaris.

4. Prendre notes sobre els següents factors, per cada plaça i per cada horari:
 - a) Per què s'han escollit les diferents places? Quins raonaments hi ha darrera de cada elecció? Es pot fer una tipologia de les places? En quin sentit?
 - b) Quina és la valoració personal de la utilització de cada una de les places en els diferents horaris segons sexes? Et sents còmode? És una qüestió de sexe, d'edat, del propi ús de la plaça?

5. Un cop omplerta la taula (veure taula 2) i recopilades les observacions, reflexionar sobre els següents aspectes: quines generalitzacions es poden fer en les diferents places, en quant a ús segons sexes, edats i activitats? Què pot significar això respecte els diferents usos de l'espai segons gènere? Creus que els resultats haguessin estat diferents si l'estudi s'hagués realitzat en un altre horari i en altres places? Creus que hi ha altres variables que no s'han observat i que podrien aportar informació? És necessari ampliar les informacions amb d'altres? A través de quina metodologia?

de Sant Cugat del Vallès. Es va procurar que aquestes, tot i que són de dimensions i estructures similars, i que estan situades relativament a prop l'una de l'altra, tinguessin especificitats de localització o d'utilització característiques de cada una. D'aquesta manera, destaca de la primera (plaça del Coll) el seu caràcter marcadament veïnal, envoltada de comerços i bars freqüentats per la gent del barri. Tothom sembla conèixer tothom. Hi ha una terrassa, freqüentada tant pels clients com per gent del barri, que no fa ni tan sols consumicions. Mentre al matí l'ambient és molt més «familiar», amb jubilats i infants, a la tarda es converteix en un punt de trobada i recreació per tota mena de persones, principalment usuaris de la terrassa. La plaça Octavià, en canvi, per la seva localització en el centre de la població (davant del Monestir) i en la qual desemboquen carrers comercials principals (carrer Major, carrer Santiago Rossinyol), la fan ser tant un lloc de pas, com de trobada i d'oci. Disposa també d'una terrassa. Finalment, la plaça del Racó és força diferent de les altres dues. Està situada en un barri residencial de cases unifamiliars, és a dir, de baixa den-

Taula 2. Matriu utilitzada en la recollida de dades de les observacions.

Plaça:	Dia:	Període horari:	Temps (clima):	Observacions generals (ambient, tipus de gent, tipus de freqüentació, etc.):
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				

Persona
 Hora d'arribada
 Sexe
 Edat
 Què fa
 Amb qui
 Hora de marca
 Comentaris (tipus de roba, estat d'ànim, informació de possibles converses realitzades, etc.)

Taula 3. Hores i dies en què es realitzaren les observacions (juliol de 1994).

	Plaça Octavià		Plaça del Coll			Plaça del Racó	
Dilluns 11	11- 13,30 h	18,30- 20,30 h					21- 22 h
Dimarts 12			21- 22,30 h	11- 13 h	18,30- 20,30 h		
Dimecres 13					21- 22,30 h		
Dijous 14						18- 19,30 h	
Divendres 15							11- 12,30 h
Dissabte 16							
Diumenge 17							

sitat de població, i amb absència d'establiments comercials (tant a la pròpia plaça com al barri). És un lloc de pas, sobretot al matí, i gens freqüentada a la nit («massa» tranquil·la, aïllada, etc.). A la tarda és quan es concentra el màxim d'afluència, principalment de colles de joves que es troben (és un barri amb molta població jove), com també mares (i algun pare) amb fills petits que cerquen un lloc tranquil per jugar.

Resultats de l'exercici

De manera breu explicarem els resultats comuns a les tres places. En primer lloc, cal ressaltar la durada de l'estada de les diferents persones, entre mitja hora i dues hores durant el matí i la tarda (a la nit, les poques estades que s'hi realitzen són breus). En segon lloc, podem observar que en les tres places hi ha una correlació entre sexes, edats i activitats: les persones de més de seixanta anys (jubilades) tendeixen a agrupar-se per sexes en zones concretes i a la tarda: n'hi ha que xerren, d'altres que fan ganxet o mitja (les dones), vigilen nêts, prenen el sol o descansen a l'ombra. En les zones i els moments més tranquils de les places (zones assolellades i d'ombra, lluny dels cotxes, prop d'un banc, durant el matí i a mitja tarda) hi ha força mares joves (algun cangur i algun pare de manera esporàdica) amb infants. Per altra part, també hi hem vist nombroses parelles joves i colles de persones entre 15 i 35 anys, que són més propenses a freqüentar les places a la tarda i al vespre. Mentre els altres grups d'usuaris utilitzen els bancs, aquests sovint utilitzen les baranes que separen la plaça del carrer, les lleixes i les parets de monuments o fonts, etc. Així, tot i que en el primer grup d'usuaris hi ha tant homes com dones (encara que s'agrupen normalment per separat), el segon grup està clarament feminitzat, i en el tercer es troben tant colles o grups mixtos de gent, com de només nois o només noies.

Taula 4. Activitats realitzades pels usuaris de les places durant els períodes observats (més de 30 minuts d'estada).

	Plaça Octavià		Plaça del Coll		Plaça del Racó	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Jugant	9	11	18	11	3	4
Supervisant	2	9	5	8	—	3
Xerrant	20	14	10	12	3	3
Esperant	2	2	3	2	—	—
Parelles	3	3	4	4	2	2
Grups	11	6	10	8	22	2
Bar	6	5	12	11	—	—

A la taula 4 es poden observar els resultats generals de les activitats realitzades per les persones amb una estada superior a la mitja hora.

Per altra part, hi ha una clara distinció entre l'ús social (de relació) de les places i la seva funció de pas i punt de trobada i partida. Els usuaris que van a les places per fer el primer ús s'hi estan més estona, utilitzen les places com a punt de trobada o de partida de colles, de jocs infantils, etc. Les altres només són utilitzades per persones que paren a la font, parelles, grups reduïts o persones soles que fan breus descansos en els bancs, etc.

Finalment, mentre que hi ha un tipus d'utilització qualitativa concreta i comuna a les tres places, es pot parlar d'una freqüentació diferent quant a nombre total de persones en els diferents horaris. En general, a la tarda és on es concentra el nombre més elevat de persones en totes les activitats. El segueix el matí i el vespre, mentre que a la nit les places es converteixen en zones de pas i de trobades, com a punt de partida cap a altres destinacions entre grups o persones. Tot i així, destaca l'elevada freqüentació de la plaça Octavià per part de tots els segments d'edats, activitats i en tots els moments del dia, fet només atribuïble a la seva centralitat (social i econòmica) en la població (vegeu la taula 5).

Valoració de la tècnica d'observació visual

Com que un dels objectius de la pràctica era treballar de manera empírica i *avaluar* la tècnica de l'observació visual com a eina en la recollida d'aquest tipus de dades (ús de l'espai públic), és convenient fer un comentari breu sobre aquest mètode de recerca. En primer lloc, cal tenir present que es tracta d'una metodologia qualitativa i, com a tal, no pretén establir una teoria general, sinó descriure i esbrinar la realitat en un moment i en un espai concrets, amb tota la complexitat de circumstàncies i relacions socials. Hem d'utilitzar-la i enfocar-la com una eina inductiva i, tot i que es útil fer referències a treballs similars, no és convenient basar-se en cap model predeterminat. Per exemple, els

Taula 5. Resultats principals de les observacions visuals: nombre d'usuaris per sexe, edat i horari.

		0-14	15-29	30-44	45-49	+60	Total
Plaça Octavià							
Homes	Matí	6	5	2	—	9	22
	Tarda	2	17	—	—	12	31
	Nit	3	10	8	2	—	23
Dones	Matí	5	4	8	2	2	21
	Tarda	6	8	6	2	7	29
	Nit	—	8	7	2	—	17
Plaça del Coll							
Homes	Matí	12	6	1	2	5	26
	Tarda	6	5	11	5	9	36
	Nit	—	5	6	3	1	15
Dones	Matí	3	3	2	3	4	15
	Tarda	8	11	8	6	8	41
	Nit	1	3	8	3	—	15
Plaça del Racó							
Homes	Matí	2	—	—	—	4	6
	Tarda	1	18	1	1	3	24
	Nit	—	2	1	—	—	3
Dones	Matí	2	2	1	—	—	5
	Tarda	2	3	3	1	—	9
	Nit	—	2	1	—	—	3

estudis de Drooglever (1994) i Karsten (1994) sobre l'ús de l'espai públic en un parc d'Amsterdam i en diversos pubs de la mateixa ciutat, tot i que foren de valuosa ajuda a l'hora de confeccionar les taules i aportar idees sobre els elements sobre els quals podíem enfocar les observacions, es basaven força en variables culturals i ètniques no extrapolables al nostre estudi).

És, doncs, important tenir present que ens trobem davant d'una *eina metodològica qualitativa* amb els seus avantatges i inconvenients consegüents (la bibliografia i difusió sobre les tècniques qualitatives d'investigació és força extensa), i cal tractar-la com a tal: la seva estructuració per a una recopilació correcta i una elaboració posterior de les dades és, doncs, essencial. No s'ha de caure en l'error de pensar que *observar* és una feina fàcil, que la pot fer tothom correctament i que, a més, és divertida. Demana concentració, un gran esforç d'abstracció (es tracta d'utilitzar un instrument que utilitzem constantment —la visió— d'una altra manera) i *pràctica*.

En l'estudi de l'ús de l'espai en tres places, *l'observació visual*—com a mètode de recollida de dades sobre l'ús de l'espai— ha demostrat la seva eficàcia a l'hora d'obtenir dades quantitatives i qualitatives a través del temps (durant el dia, la setmana i l'any), impossibles d'obtenir d'una altra manera per l'absència d'estadístiques d'aquesta mena. Malgrat tot, cal ser conscient de les limitacions d'aquesta tècnica, que per si sola no aporta (lògicament si tenim en compte la seva naturalesa en la teoria i en la pràctica) suficients explicacions i raonaments del *perquè* d'aquest ús, ni la percepció d'aquest factor per part dels mateixos usuaris. Aquesta informació només pot ser obtinguda a través d'altres tipus de tècniques qualitatives (l'entrevista en profunditat o, fins i tot, qüestionaris de tipus quantitius per abordar alguns aspectes determinats). Si el que ens interessa és obtenir la visió com les persones perceben la realitat, serà molt útil—quasi indispensable— poder parlar i participar amb les persones en les activitats de les pròpies dones i homes que estem observant. En la nostra pràctica sobre les places a Sant Cugat no es va fer, i a l'hora d'interpretar els resultats vam trobar dificultats que creiem que són subsanables a través d'aquestes altres fonts mencionades. D'aquesta manera evitarem esbiaixos o errors d'interpretació, a més que es farà una aproximació a la realitat més acurada. Es tracta de realitzar una triangulació mitjançant altres tècniques (Taylor i Bodgan, 1992), ja sigui a través d'entrevistes, qüestionaris, literatura, fer observar els mateixos espais a altres persones (o els resultats obtinguts), fotografies, etc. Així, l'entrevistador o entrevistadora podrà interpretar de la manera més fidedigna possible la manera com els informants es veuen realment a si mateixos a l'hora d'utilitzar les places com a espais públics de lleure, pas o relació, sota els mateixos condicionants que regeixen la resta de relacions socials, amb la qual cosa s'enriquirà la comprensió de la realitat que s'estudia.

Bibliografia

- CABALLÉ, Alba; MORALES, Soledad (1995). «Les dones a l'espai públic: les diferents experiències del Nord i del Sud. IV Curs Intensiú Erasmus de Geografia i Gènere, Atenes, abril 1994». *DAG*, 26, p. 313-317.
- DROOGLEEVER FORUIJN, Joos (1994). «Qualitative research methods—interviewing and observation in feminist geographical research». *Ponència del IV Curs Erasmus de Geografia i Gènere* (Atenes, 1994).
- JACKSON, Stevi (1992). «The amazing deconstructing woman». *Trouble and Strife*, winter, p. 25-31.
- KARSTEN, Lia (1994). «Women in public space: the gender of the pub». *Ponència del IV Curs Erasmus de Geografia i Gènere* (Atenes, 1994).
- MADGE, Clare (1994). «Gendering space: a first year geography fieldwork exercise». *Geography*, p. 330-338.
- TAYLOR, S.J.; BODGAN, R. (1992). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.